

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVIII
2022

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

CUPRINS

Romanian-Serbian relations in the 20th century

Zoran Janjetović, <i>Romanian national minority in the Yugoslav Banat 1918-1948</i>	11
Adrian Vițalaru, <i>In the capital of the allied state. Romanian diplomats in Belgrade (1919-1941)</i>	25
Alexandru D. Aioanei, <i>Yugoslavia and Britain's clandestine actions in Romania during the Second World War</i>	39
Olivera Dragišić, <i>Italian precedent for the armistice negotiations with Romania in 1944</i> ..	51
Vladimir Lj. Cvetković, <i>Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)</i>	65
Ionuț Nistor, <i>A marriage of convenience. The Romanian Workers' Party and the Yugoslav emigration in the early 1950s</i>	79
Petar Dragišić, <i>Serbian press and Romanian Revolution in 1989</i>	89

Iulia Dumitrache, <i>Despre potențialul halieutic pontic la Ovidius</i>	101
Ionuț Acrudoae, <i>Cohortes I-VIII Breucorum în secolul I p.Chr. Locuri și oameni</i>	119
Nelu Zugravu, <i>Vasile Pârvan e Marco Aurelio</i>	145
Claudiu-Costel Luca, <i>Ciclurile monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus – o abordare istoriografică</i>	159

Alexandru Ștefan, <i>Tentația falsului diplomatic. Cazul lui Ștefan de Sânger, notarul conventului benedictin de la Cluj-Mănăstur</i>	169
Ștefan S. Gorovei, <i>Falsuri și falsificatori pentru istoria românească</i>	185
Radu Cărciumaru, <i>Greci la Târgoviște în veacul al XVII-lea. Interferențe istorico-arheologice</i>	197
Celestin Ignat, <i>Logofeția Țării Moldovei în cea de-a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1683)</i>	211
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Documente inedite ale familiei Goia (I). Ramura lui Sandu Goia</i>	225
Gheorghe Lazăr, <i>Ajutoarele românești în favoarea așezămintelor athonite Karacalu și Marea Lavră. Noi mărturii documentare (sec. al XVIII-lea)</i>	261
Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Două planuri rusești ale ansamblului Episcopiei Buzăului</i> ..	287
Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Planul satului Lăzăreni (Iași) și surprizele sale: reședința lui Rumeanțev și schitul de la Stânca Jijiei</i>	303
Georgiana Mădălina Mihai, <i>Ținutul Romanului în cadrul organizării administrative a Moldovei în secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX</i>	321

Cuprins

Laurențiu Rădvan, <i>Noi contribuții privitoare la originea și activitatea arhitectului Johann Freywald</i>	337
Alexandru-Florin Platon, „ <i>La Révolution de la Grèce n'est qu'accidentelle...</i> ”: o versiune inedită a relației prințului Gheorghe Cantacuzino despre acțiunea Eteriei în Principatele Române la 1821	355
Cristian Ploscaru, <i>O piesă de teatru și afacerea „idarelelor calpe”. Secvențe din istoria domniilor pămâtenne</i>	413
Maria Rados, <i>Întâia reformă a școlilor din Moldova?</i>	429
Simion Câlția, <i>Decorațiile, instrument de guvernare în timpul domniei lui Carol I</i>	457
Claudiu-Lucian Topor, <i>Romania's Royal Legation in Germany before 1914</i>	473
Mihai Tudosă, <i>Orthodoxy and Orthopraxy Among Romanians During the Great War</i> ..	497
Ovidiu Buruiană, <i>The German military occupation in Romania (1916-1918) and its representation</i>	515
Liviu Brătescu, <i>Centenarul nașterii lui I. C. Brătianu (1921). Memorie socială și legitimare politică</i>	543

<i>In memoriam: Ion Toderășcu</i>	559
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	561
Sextus Aurelius Victor, <i>Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis</i>/ediție bilingvă, ediția a II-a revizuită și adăugită, traducere, considerații privind limba și stilul și notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, ediții de izvoare folosite, notă asupra ediției, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 734 p. (<i>Thesaurus Classicus</i> III) (Cozmin-Valerian Broșteanu); Lactanțiu, <i>Instituțiile divine. Epitoma</i>, traducere și note Petru Pistol, București, Editura Sophia, 2019, 286 p. (Nelu Zugravu); Giovanni Filoramo, <i>Crucea și puterea. Creștinii, de la martiri la persecutori</i>, traducere din italiană de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2022, 486 p. (Nelu Zugravu); <i>The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions</i>, edited by Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea and Timea Varga, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 443 p. (Casian Gămănuț); <i>The Roman Provinces. Mechanisms of Integration</i>, edited by Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 368 p. (Casian Gămănuț); Yann Le Bohec, <i>Războiul în lumea romană 58 a.Chr.–235 p.Chr.</i>, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 348 p. (Alex-Marian Cornea); <i>Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV-XVIII)</i>, volum îngrijit de Monica Dejan cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2020, 288 p. (Alexandru Gorea); Mihail K. Qaramah, <i>O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfintelor Taine (sec. XVI-XVII)</i>, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2022, 307 p. (Celestin Ignat); <i>Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808-1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite</i>, editat	

de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 398 p. (*Adrian-Ionuț Gilea*); Gheorghe-Florin Știrbăț, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, Iași, Editura PIM, 2019, 343 p. (*Andrei Bordeianu*); Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 504 p. (*Renata-Gabriela Buzău*); Sonya Orfalian, *Mărturii ale copiilor armeni 1915-1922*, Iași, Editura Polirom, 2022, 218 p. (*Bogdan Iuțiș*).

<i>Abrevieri</i>	597
------------------------	-----

Falsuri și falsificatori pentru istoria românească**

Spre mijlocul anilor '80 din trecutul nostru veac XX, *Monumenta Germaniae Historica* – societate, institut, echipă de lucru și publicație de izvoare – a inițiat un congres internațional consacrat falsurilor medievale, *Fälschungen im Mittelalter*. Zecile de comunicări citite la München între 16 și 19 septembrie 1986 au fost tipărite doi ani mai târziu, în cinci volume care totalizează 3730 de pagini. Discursul inaugural a fost încredințat nu unui istoric medievist, ci unui semiotician îndrăgostit de Evul Mediu, pasionat de gândirea și simțirea medievală, grație cărora a putut să lase moștenire capodopera cunoscută la noi sub titlul (imperfect) de *Numele trandafirului*. Umberto Eco (1932-2016) a vorbit atunci despre *Tipologia falsificării* (*Tipologia della falsificazione*)¹, text pe care l-a dezvoltat ulterior în *Falsuri și contrafaceri* (*Falsi e contraffazione*)² și în *Falsificarea în Evul Mediu* (*La falsificazione nel Medioevo*)³. Prima comunicare propriu-zisă a aparținut medievistului german Horst Fuhrmann (1926-2011), președintele de atunci al institutului *Monumenta Germaniae Historica*, și a purtat titlul incitant *Von der Wahrheit der Fälscher*⁴ (*Din adevărul falsificatorilor*).

* CS I dr., Centrul de Istorie și Civilizație Europeană al Academiei Române, Iași, România; stefangorovei@yahoo.fr.

** Comunicare prezentată la Colocviul „Minciuni, mistificări și falsuri”, în cadrul Simpozionului *Artă și civilizație medievală*, ediția a XXVI-a, organizat de Muzeul Bucovinei, Suceava, 7 noiembrie 2019. Pregătind textul pentru tipar, am adăugat o singură informație bibliografică, întrucât privește o lucrare (cf. nota 21) a cărei pregătire era sugerată spre finalul comunicării din 2019.

¹ Umberto Eco, *Tipologia della falsificazione*, în *Fälschungen im Mittelalter*, I. Kongreßdaten und Festvorträge – Literatur und Fälschung (= *Monumenta Germaniae Historica*, Schriften, 33/1), Hanovra, Hahnsche, 1988, p. 69-82.

² Inclus în *I limiti dell'interpretazione*, Milano, Bompiani, 1990; în limba română, în *Limitele interpretării*, traducere de Ștefania Mincu și Daniela Bucșă, Constanța, Editura „Pontica”, 1996, p. 186-221.

³ Inclus în *Dall'albero al labirinto. Studi storici sul segno e l'interpretazione*, Milano, Bompiani, 2007 și în *Scritti sul pensiero medievale*, Milano, Bompiani, 2012; în limba română, în *De la arbore spre labirint. Studii istorice despre semn și interpretare*, traducere de Ștefania Mincu, Iași, Editura „Polirom”, 2009, p. 191-214 (aceeași traducere reprodusă și în *Scrieri despre gândirea medievală*, Iași, Editura „Polirom”, 2016, p. 439-464).

⁴ Horst Fuhrmann, *Von der Wahrheit der Fälscher*, în *Fälschungen im Mittelalter*, I, cit., p. 83-98.

Această vastă examinare a unei problematice fascinante pe o arie așa de extinsă – din care însă a lipsit cu totul spațiul românesc, după un obicei care se mai urmează și azi – stă mărturie pentru interesul și folosul pe care astfel de investigații îl aduc nu doar în domeniile stricte la care se referă, ci și în înțelegerea mai profundă a umanității: dincolo de obiectul creat (întotdeauna pentru o fraudă, indiferent de mărimea, caracterul și scopul ei), stau oameni care ne vorbesc despre gândurile, intențiile și interesele lor și se deschid epoci care au permis, au încurajat, au favorizat, au cerut obiectele create de falsificatori. Și, mai apoi, drumul în sens invers – pașii urmați pentru dezvăluirea falsului, pentru identificarea fraudei și a împrejurărilor care au generat-o, maeștrii care au produs-o, influența pe care a avut-o și urmările ei, reacțiile provocate – constituie un capitol nu mai puțin interesant, capabil să lumineze și să dea încredere în instrumentarul științific, în gândirea logică, în metodele severe ale omului de știință pornit în căutarea adevărului (nu este istoricul un om delegat de frații săi, oamenii, întru căutarea adevărului ?) și în puterea lui de a străbate aceste drumuri și a-și atinge ținta. Pentru că, la urma urmelor – s-a spus încă de acum 2000 de ani – *nimic nu putem împotriva adevărului, ci numai pentru adevăr*.

În țara noastră, științele cunoașterii n-au produs, în această direcție, cercetări extinse, care să ia în vizor nu doar actele plătuite sau măsluite (acte false ori numai falsificate prin adăugiri, ștersături, modificări), ci întreaga producție a meseriei scrisului, așa cum un scriitor german a făcut pentru produsele artistice într-o carte rămasă celebră (*Arta falsificatorilor – falsificatorii artei*⁵). Mistificările care țin de istoria literaturii au reținut atenția unui specialist, filolog, istoric și critic literar, într-o lucrare care s-a bucurat de două ediții⁶. În ceea ce privește documentele, au fost favorizate cele medievale: editorii au rezervat câte un sector pentru cele socotite îndoielnice sau declarate de-a dreptul false; însă cele câteva pagini de generalități⁷ țin cu greu locul unei necesare introduceri cu precizări și îndrumări teoretice și metodologice.

⁵ Frank Arnau, *Kunst der Fälscher – Fälscher der Kunst. Dreitausend Jahre Betrug mit Antiquitäten*, Düsseldorf, Econ Verlag, 1959 (ediția a doua 1964); traducerea: *Arta falsificatorilor – falsificatorii artei*, în românește de Gheorghe Székely, București, Editura „Meridiane”, 1970.

⁶ Mircea Anghelescu, *Mistificiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastişe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, București, Editura „Compania”, 2008 (ediția a doua, București, Editura „Spandugino”, 2016).

⁷ Demostene Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1912, p. 31-37 (*Critica autenticității și a provenienței*); acest studiu este un extras din *BCIR*, I, care a apărut abia în 1915; Ioan Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în *BCIR*, I (1915), p. 106-122; Iosif Schiopul, *Țările Românești înainte de secolul al XIV-lea. Cercetări și comentarii critice*, București, Editura „Universul”, 1945, p. 5-10 (*Valoarea pentru istorie a documentelor false*); Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR, Introducere*, II, București, Editura Academiei, 1956, p. 160-164. O privire mai largă, tot în cadrul diplomatiei, la Marcel-Dumitru Ciucă, *Științele auxiliare ale istoriei*, București, Editura „Saeculum I.O.”, 2012, p. 166-174: *Falsuri documentare românești*.

E drept, pe de altă parte, că „recolta” noastră de falsuri nu poate pretinde vreun loc într-un *Guinness Book* al acestor produse⁸: chiar și cei mai inventivi plăsmuitori de texte n-au atins măiestria și erudiția care să-i ducă la un „construct” (cum se spune azi) de amploarea și însemnătatea unei *Donatio Constantini*⁹, a însemnărilor „toparhului got”¹⁰ ori a *Cântecului despre oastea lui Igor*¹¹. Și nici din înaltă inițiativă nu s-a creat un eșafodaj de falsuri pentru vreun *Privilegium majus*¹².

Avem, totuși, o sumă de texte a căror inventariere, prezentare și analiză pot să dea seamă pentru stări de fapte și de spirit din diverse vremuri (unele chiar până în zilele noastre...). Expunerea de față nu-și poate asuma, firește, o asemenea sarcină; ea nu va pretinde decât ca, în marginile unei experiențe acumulate în câteva decenii de lucru cu izvoarele și ghidată de ideea (dacă nu chiar obsesia!) că progresul cercetării istorice nu se poate asigura fără studierea serioasă și multilaterală a izvoarelor – a *acelorași* izvoare, dar în etape și împrejurări diferite – să readucă în atenție unele produse ale activității falsificatorilor. În general, rămân deoparte falsurile banale – sub această formulă, înțeleg documentele făcute sub numele unui principe (*les chartes princières*), de obicei cu un scop material precis, legat în special de stăpâniri de bunuri (pământuri, păduri, vii, case sau locuri de

⁸ Vezi, de exemplu, Richard Newnham, *The Guinness Book of Fakes, Frauds, & Forgeries*, Enfield, Middlesex, Guinness Publishing, 1991.

⁹ Identificat ca fals de Nicolaus Cusanus (Nikolaus von Kues, 1401-1464) și dovedit ca atare de Lorenzo Valla (1407-1457), acest document (cuprins între celebrele decrete ale lui Pseudo-Isidor) a fost plăsmuit, se pare, în secolul al IX-lea, la Corbie, o abație din nordul Franței; cf. Johannes Fried, „*Donation of Constantine*” and „*Constitutum Constantini*”: *The Misinterpretation of a Fiction and Its Original Meaning*, Berlin, Walter de Gruyter, 2007.

¹⁰ Ihor Ševčenko, *The Date and Author of so-called Fragments of Toparcha Gothicus*, în *DOP*, 25 (1971), p. 115-188 (ilustrații 1-28). Mai recent: Igor P. Medvedev, *Excellent Scholar – Excellent Forger: The Case of Karl Benedict Hase*, în *Manufacturing a Past for the Present. Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-Century Europe*, Edited by János M. Bak, Patrick J. Geary and Gábor Klaniczay, (*National Cultivation of Culture*, Edited by Joep Leerssen, 7), Leiden-Boston, Brill, 2015, p. 144-155. Elenistul francez de origine germană Karl Benedict (Charles Benoît) Hase (1780-1864) este și autorul unei foarte ample note despre manuscrisul unei compilații de cronici moldovenești, în traducerea grecească a lui Alexandru Amiras: Constantin C. Giurescu, *Les manuscrits roumains de la Bibliothèque nationale*, în *RHSEE*, II (1925), 1-3, p. 52-53.

¹¹ O veche dispută, care nu a implicat doar aspecte filologice și istorice; vezi André Mazon, *Le Slovo d'Igor*, Paris, Librairie Droz, 1940 și reacțiile specialiștilor ruși/sovietici, între care *La Geste du prince Igor: épopée russe du douzième siècle*, volume offert à Michel Rostovtzeff, texte établi, traduit et commenté sous la direction d'Henri Grégoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel, assistés de J. A. Joffe, New York, École Libre des Hautes Études, 1948. După opinia medievistului american Edward L. Keenan (1935-2015), specialist în studii slave (ruse), creatorul poemului ar fi filologul și istoricul ceh Joseph Dobrovský (1753-1829): Edward L. Keenan, *Joseph Dobrovský and the Origins of the Igor' Tale*, Cambridge (Mass), Harvard University Press, 2003. Vezi și idem, *Remembering André Mazon*, în „*Revue des Études Slaves*”, LXXXII (2011), 1, p. 115-121.

¹² Actul prin care ducele Rudolf al IV-lea al Austriei a instituit în 1359 titlul de arhiduce pentru membrii familiei de Habsburg. Frauda a fost dovedită de multă vreme, titlul a rămas în uz până în ziua de astăzi... Vezi *Falsche Tatsachen. Das Privilegium maius und seine Geschichte*, herausgegeben von Martina Grieser, Thomas Just, Kathrin Kininger und Franz Kirchweyer (Technologische Studien, Band 13), Viena, Kunsthistorisches Museum, 2018.

case etc.), revendicate în întregime, parțial sau în cote mai mari, dar fără nici o îndreptățire juridică, întemeiată pe vreun transfer verificabil, prin moștenire, cumpărare sau donație. La acestea se adaugă, firește, și actele private plătuite în același scop. Este probabil că falsurile din această categorie au început să se producă destul de curând după „așezarea” Statului, când, pe de o parte, a crescut numărul specialiștilor în scrierea actelor de acest fel și, de pe de altă parte, s-a accelerat procesul de recunoaștere de către Domnie a stăpânirilor vechi și noi, pe drumul spre *nulle terre sans seigneur*. Cea dintâi mențiune clară a unor documente false datează din 25 ianuarie 1472, când, despre privilegiile pe care boierii Cernu, Romănel și Drăgoi le aveau pentru satele Moimești, Sârbi și Geamiri (mai sus de Iași), se spune că „au fost false și le-am stricat” [ЗАНУЖ(Е) БЫЛА ФАЛШЕВНА И ЕСМИ НХ(Ъ) СКАЗНАН]¹³. Deși a fost socotit ca ilustrând „primul caz de cercetare a autenticității unui act”¹⁴, totuși conținutul documentului emis de Ștefan vodă nu suflă o vorbă despre o asemenea cercetare înaintea sfatului domnesc, prin confruntarea părților, nu dă nici măcar numele emitenților privilegiilor anulate și nu justifică întărirea respectivelor sate boierului Șandro Tătăreanu și soției sale Magda, decât prin faptul că ele ar fi fost „ocină dreaptă” a celei din urmă. Din acest punct de vedere, actul pare a fi viciat, după logica noastră. Ne putem gândi la o eventuală reparație ori la o reglare de conturi realizată fără prea multă vâlvă.

Dar sunt și câteva mențiuni documentare mai vechi, care sugerează apariția unor falsuri. Astfel, la 1 mai 1453 este vorba de niște „dresuri” pentru satul Iucșeni (pe Jijia) care „s-au stricat când s-au giudicat” părțile aflate acum în conflict¹⁵. Păstrat doar într-o copie rezumată, și aceea distrusă parțial într-un incendiu, actul lui Alexandru al II-lea nu oferă mai multe detalii, dar tot sunt câteva elemente mai concrete decât în acela al lui Ștefan cel Mare! Alte două mențiuni, din 1459¹⁶ și 1461¹⁷, din documente păstrate în original, ar necesita comentarii mai ample, care însă nu-și au locul aici.

Între falsurile pe care le-am numit *banale* sunt, totuși, câteva care merită o atenție specială, anume acelea care au avut ca țintă un alt fel de fraudă¹⁸ decât aceea

¹³ DRH, A. Moldova, II (1449-1486), volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei, 1986, p. 268-269, nr. 182.

¹⁴ Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, cit., p. 161.

¹⁵ DRH, II, cit., p. 41, nr. 39.

¹⁶ *Ibidem*, p. 88-89, nr. 59: se vorbește despre un privilegiu făcut de înaintași, care este „călcat” de cel nou. Înseamnă acuzație de fals?! Cred că în asemenea investigații nu trebuie să se excludă acuzațiile nefondate și judecățile părtinitoare; rezultatul unor asemenea împrejurări a putut fi distrugerea uricului de la Iuga vodă, din 28 noiembrie 1399, pentru boierul Țiban; fragmentul păstrat e socotit, azi, rămășița unui act autentic – cf. DRH, I, A. Moldova (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, p. 11-13, nr. 9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 91-92, nr. 61: se vorbește despre un privilegiu făcut „fără vreme” de la Alexandru voievod.

¹⁸ Pentru motivațiile fraudelor, vezi Demostene Russo, *op. cit.*, p. 31: „fie pentru un câștig material sau moral, fie pentru a aduce mărire neamului, religiei, protectorului sau familiei sale, fie pentru război, fie pentru susținerea părerilor sale”. În ceea ce privește identificarea fraudelor, sunt interesante și sugestive observațiile unui cercetător american poreclit „un Sherlock Holmes modern”:

materială. Așa este, de pildă, scrisoarea pe care Ștefan cel Mare ar fi trimis-o la 7 septembrie 1474 marelui vornic al Țării de Jos, Gavril Boldur și tuturor boierilor, ostașilor și orășenilor din acea parte a Moldovei prevenindu-i de năvala de care se pregăteau turcii și muntenii¹⁹. Categorisit fără drept de apel ca „un falsificat erudit”²⁰, plăsmuit pentru a sprijini genealogia fantasmagorică a Sioneștilor²¹, el este unul dintre acelea care ne vorbesc despre falsificatori, despre „adevărul falsificatorilor”, ca să preiau expresia lui Horst Fuhrmann, dar și despre pecetea pe care unele personalități istorice au imprimat-o în mentalul colectiv²². S-a dovedit, în diplomatica apuseană, că numărul falsurilor puse pe seama principilor este direct proporțional cu faima de care aceștia s-au bucurat în epocă și în posteritate²³. Această constatare se verifică și în cazul lui Ștefan cel Mare, pe seama căruia s-au găsit cele mai multe documente false (vreo 50)²⁴, între care unele de un interes aparte, precum acela care ar fi consacrat breasla mișeilor din Iași, la 1480²⁵.

Înainte de a părăsi domeniul falsurilor diplomatice, mai trebuie spus ceva. Când un document este dovedit ca fals, această sentință anulează doar unele dintre amănuntele sale, adică tocmai pe acelea care *au constituit mobilul fraudei*, dar – dacă actul a fost plăsmuit cu grijă și având sub ochi izvoare autentice – ea nu anulează existența reală a emitentului, prezența sa într-un anumit loc, existența reală a altor personaje (precum membrii sfatului domnesc) și a unor sate (în care se încerca sporirea stăpânirilor)²⁶ etc. Nu o dată, calitatea muncii plastografilor, ca urmare a străduințelor în ceea ce privește documentarea prealabilă, a pus în încurcătură pe istorici, care au ezitat în declararea falsului (este cazul documentului

Joe Nickell, *Detecting Forgery: Forensic Investigation of Documents*, University Press of Kentucky, 2005. Vezi și idem, *Real or Fake. Studies in Authentication*, University Press of Kentucky, 2009.

¹⁹ DRH, II, cit., p. 450-452, nr. XVIII.

²⁰ *Ibidem*, p. 452.

²¹ Cf. Ștefan S. Gorovei, Din „laboratorul” unor fraudări genealogice (I), în *Elita românească și itinerariile modernității. Omagiu Profesorului Mihai Cojocariu*, coord. Cristian Ploscaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, p. 23-39.

²² Documentul a fost analizat, sub acest aspect, de Maria Magdalena Székely, în *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 541-542.

²³ Cf. Jean Dufour, *État et comparaison des actes faux ou falsifiés intitulés au nom des Carolingiens français (840-987)*, în *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica, München, 16.-19. September 1986*, IV. *Diplomatische Fälschungen (II)* (= *Monumenta Germaniae Historica, Schriften*, 33/4), Hanovra, Hahnsche, 1988, p. 167-210.

²⁴ Ștefan S. Gorovei, *Legende, mituri și povești în istoria Mănăstirii Putna*, în *AP*, IX (2013), 1, p. 429-430, notele 1 și 2.

²⁵ DRH, II, cit., p. 456, nr. XXI.

²⁶ Un bun exemplu îl poate constitui documentul atribuit lui Alexandru cel Bun, cu data de 11 iulie 1428, prin care 50 de biserici zise din ținutul Sucevei erau trecute în ascultarea Mănăstirii Bistrița – DRH, I, cit. (*supra*, nota 16), p. 424-425, nr. VI. Faptul că documentul a fost plăsmuit „în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în vederea sporirii veniturilor și a rolului bisericesc al m-rii Bistrița” (*ibidem*, p. 425) nu anulează existența reală a satelor; trebuie să se accepte că informațiile folosite de falsificator corespundeau strict realității, pentru că numai așa documentul respectiv se putea bucura de credibilitate și-și putea atinge scopul. Vezi, în acest sens, identificările făcute de pr. C. Matasă, *Sate, biserici și boieri la anul 1428, în județul Neamț*, extras din „Anuarul Liceului de băieți Piatra Neamț” pe 1935-1936. Aceasta și explică de ce falsul a fost identificat așa de târziu (Damian P. Bogdan, 1965).

Râzenilor²⁷), ori au propus răsturnări de situații, reabilitând documente socotite false sau îndoielnice și acuzând altele, socotite până atunci autentice²⁸! Este uneori, un fel de *Glasperlenspiegel*, în care ju(de)cătorul trebuie să dețină nu numai cunoștințe de paleografie și de diplomatică, utile doar în cazul unor acte care sunt (ori se pretind) originale; dar, în cazul traducerilor, a copiilor, a copiilor după traduceri, a rezumatelor dezvoltate etc., sunt necesare și alte cunoștințe, precum cele din domeniul genealogiilor, al istoriei instituțiilor și proprietăților ș.a.m.d. Altminteri, un document original, dar păstrat într-o traducere târzie, poate fi destul de ușor luat drept un fals prin necunoașterea unor vechi realități specifice domeniului la care se referă²⁹.

Avem, totuși, și un fals complet, dacă se poate spune așa, un act care a fost conceput special pentru a dovedi existența unui domn al Moldovei: hrisovul lui Iurie Koriatovici din 1374, produs de „genialitatea necritică a lui Hasdeu”³⁰ și care a făcut să curgă multă cerneală în istoriografia românească³¹, într-un „dosar” care nu este, totuși, definitiv închis³².

Cazuri cu totul aparte de vechi și interesante falsificări se plasează în epoca lui Mihai Viteazul. Plăsmuite chiar în zilele acestei domnii, ele au avut menirea să-l discrediteze pe Mihai și să-i subrezească pozițiile, creând impresia că importanți dregători munteni s-ar fi delimitat de politica sa și ar fi cerut o alianță cu regele Poloniei și pe fratele lui Ieremia vodă Movilă ca domn (scrisorile din 1599)³³, ba

²⁷ DRH, II, cit., p. 459-460, nr. XXIV.

²⁸ Vezi, în acest sens, seria de studii ale lui C. Cihodaru, *Acte autentice declarate false*, în AȘUI, s.n. *Istorie*, XXX (1984), p. 25-41; *Acte false în colecția „Documente privind istoria României”, seria A (Moldova)*, în AIIAI, XXIII (1986), 1, p. 419-433 (I), XXIII (1986), 2, p. 871884 (II), XXV (1988), 1, p. 481-497 (III). Vezi și idem, *Uricul moldovenesc din 27 mai 1443 și originea Sioneștilor*, în AȘUI, s.n. *Istorie*, XXXI (1985), p. 27-41.

²⁹ Este cazul documentului din 1601 iunie 18, socotit fals de Cihodaru, *Acte false...*, II, p. 876-877, necunoscând genealogia familiei Tăutu.

³⁰ Expresia aparține lui N. Iorga (RI, V (1919), 6-7, p. 102, în necrologul lui I. Bogdan).

³¹ P. P. Panaitescu, *Iourij (Iourg) Koriatović prince lithuanien et la Moldavie*, în Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського, I, Kiev, 1928, p. 462-465; idem, *Diploma bărlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, în RIR, II (1932), 1, p. 46-58 (despre hrisovul lui Iurie Koriatovici la p. 51-57).

Ultimele poziții: Alexandru Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Iurij Korjat in der Moldau (1374-1379)*, în SOF, XXXII (1973), p. 9-32; C. Cihodaru, *Din nou despre Iurg Koriatovici și Iuga vodă*, în AMM, I (1979), p. 139-157; Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ediția a II-a, adăugită. Cu o postfață târzie, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 164-167.

³² Vezi cercetările mai noi ale lui Alexandru Pinzar, *Câteva lămuriri cu privire la înrudirile primilor domni ai Moldovei cu dinastia lituaniană*, în AȘUI, s.n., *Istorie* (LVI-LVIII), 2010-2012, p. 107-128.

³³ La scrisoarea publicată în 1893 de Ioan Bogdan – Hurmuzaki-Bogdan, *Documente privitoare la istoria românilor*, Suplimentul II, 1, Sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române, București, Stabilimentul Grafic I. V. SOCEC, 1893, p. 487-490, nr. CCLXV (în limba polonă cu traducerea în franceză); tălmăcire românească la N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ediția a 2-a, Vălenii-de-Munte, Așezământul Tipografic „Datina Românească”, p. 40-43, nr. XXVIII – s-a adăugat în 1962 una, în limba română, descoperită de Ștefan Ștefănescu tot în arhivele polone: Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în SMIM, V

chiar că el însuși ar fi fost gata să părăsească tabăra creștină, pentru a reveni la închinarea față de Poartă (1601)³⁴. Istoricii n-au avut mari dificultăți pentru a identifica motivul fraudei și pe autorii morali ai falsurilor. În primul caz, s-a arătat că scrisoarea din septembrie 1599 „este o mistificare a lui Ieremia Movilă și a pribegilor munteni, cu scopul de a-l impresiona și a-l determina pe regele Poloniei și pe cancelarul său să organizeze o campanie militară împotriva Țării Românești”³⁵. În cel de-al doilea caz, a fost pusă în evidență „manipulația fățarnică a cancelariei lui [Sigismund] Báthory”³⁶.

Și în aceste cazuri, falsificarea nu atinge decât mobilul fraudei, fără să anuleze nici existența reală a emitenților sau destinatarilor respectivelor scrisori, nici formele de limbă³⁷ și nici unele idei curente în epocă și tocmai de aceea folosite de autorii lor. Astfel, în ambele scrisori din 1599 este exprimată ideea unității de neam a muntenilor și moldovenilor, iar cea în limba română oferă, în

(1962), p. 175-194 (textul scrisorii la p. 186-188; foto la p. 189-192). Autorul a socotit-o autentică și, pe baza ei, a înfierat – în spiritul vremii... – atitudinea trădătoare a mării boierimi, care nu l-a înțeles și nu l-a sprijinit pe Mihai Viteazul (contrar opiniei lui P. P. Panaitescu din 1936). După câțiva ani, profesorul Ion Ionașcu (1902-1979) a demonstrat că avem de-a face cu „grosolane mistificări”, fiind absolut imposibil ca respectivii boieri, care au stat până la sfârșit lângă Mihai, să fi căzut în păcatul trădării: Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și boierii trădători*, în *MI*, II (1968), 1, p. 83. Redacția de atunci a revistei s-a simțit datoră să afișeze o atitudine nepărtinitoare, publicând articolul cu supratitlul *Puncte de vedere*. Sunt de reținut observațiile istoricului Ion Ionașcu cu referire la falsurile medievale: „Sunt destule asemenea izvoare false în materialele documentare privind istoria țării noastre în Evul Mediu. Analiza atentă și competentă a acestora a dovedit că sunt grosolane mistificări ticluite de oameni interesați. [...] De aceea, analiza conținutului și formeii izvoarelor trebuie făcută cu mult spirit critic și sagacitate, pentru a stabili atât autenticitatea, cât și valoarea exactă a informației aduse” (Ion Ionașcu, *op. cit.*, p. 83).

³⁴ Documentul era cunoscut din 1882, prin traducerea în limba latină publicată în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, 1, București, Stabilimentul în Artele Grafice Soccec & Teclu, 1882, p. 278-279, nr. CCXXXIII. Încă din 1895, N. Iorga a exprimat îndoieli cu privire la valoarea informațiilor din acest izvor (N. Iorga, *Basta și Mihai Viteazul*, București, Editura Librăriei Ignatz Hertz, 1895). După Primul Război Mondial, a fost identificat, în arhivele vieneze, și originalul slavon al scrisorii, pe care istoricul sârb Aleksa Ivić (1881-1948) l-a publicat în 1925 într-o revistă din Serbia; de acolo a fost preluat de M. Lascaris, *Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine*, în *RHSEE*, IV (1927), 7-9, p. 206-212. Fără să cunoască „istoria” documentului, savantul sârb a socotit că este autentic; Lascaris, din contra, a arătat elemente care îndreptățesc suspiciunile. A urmat, în 26 aprilie 1929, comunicarea lui N. Iorga la Academia Română, tipărită puțin mai târziu: N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în *ARMSI*, s. III, t. XI (1930 [1931]), p. 1-22 și planșa. Noi argumente au adus Silviu Dragomir, *Încă ceva despre scrisoarea apocrifă a lui Mihai Viteazul*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 143-152, precum și Andrei Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul*, în *RIR*, II (1932), 4, p. 382-384 (cu observațiile din mica recenzie a lui Damian P. Bogdan, publicată în aceeași revistă, III (1933), 2-3, p. 288-289).

³⁵ Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și boierii trădători*, cit., p. 83.

³⁶ Andrei Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul*, cit., p. 384.

³⁷ De altfel, scrisoarea din 5 septembrie 1599 a și fost inclusă, ca mărturie de veche limbă românească, în volumul *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979, p. 111-113, nr. XVIII.

plus, un înțeles deosebit al *descălecatului* ca reorganizare, pe alte baze și după alte principii, a unei țări de veche locuire și așezare³⁸.

Din punctul de vedere al timpului când au fost create, falsurile care interesează istoria românească (sau care au fost create cu scopul de a i se integra) aparțin, firește, veacurilor dominate de cultura scrisă, dar marile „piese” datează din secolele XVIII și XIX; firește, veacurile din urmă, al XX-lea și cel pe care îl parcurgem nu fac câtuși de puțin excepție (am fost eu însumi victima unui falsificator cu atribuții oficiale în orașul meu natal!).

Din punctul de vedere al timpului la care se referă, ele acoperă o lungă perioadă, de la retragerea aureliană până la epoca modernă (și firește, până în zilele noastre, în chiar împrejurările la care suntem martori și pe care le trăim). Aceasta este, cred, și perspectiva cea mai convenabilă din care se cuvine să privim falsurile realizate, în epoci diferite, cu referire la istoria românească.

În fruntea lor stă acea cronică apărută miraculos la 1856, așa-zisul *izvod al lui Clănău*, care se pretindea a fi o traducere în limba română realizată în 1495 de un boier al lui Ștefan cel Mare, spătarul Petre Clănău, după o cronică scrisă în limba latină de Arbore campodux (!), copiată de Huru, mare logofăt al lui Dragoș vodă. Ca și în cazul *Cântecului despre oastea lui Igor*³⁹, manuscrisul original ar fi dispărut în chip misterios, nerămânând decât transcrierea dată la tipar. După primele momente de extaz, scepticismul și-a făcut loc, pentru ca destul de repede – dar și pe măsură ce știința istorică își consolida armele – să se vadă (nici nu era greu!) că nu era decât o trișerie grosolană, o alcătuire neîndemânatecă a unor oameni cu mărunte și nedepline cunoștințe despre vechile documente, vechile instituții, vechile familii, dar și de veche limbă românească. Cronicii lui Huru (sau izvodului lui Clănău) i s-au consacrat studii care i-au dăruit orice urmă de credibilitate. Azi, istoricii literari se mai amuză pe seama acestui produs, socotindu-l ca exprimând avânturile unui romantism al cărui purtători, însă, nu au fost câtuși de puțin plăsmuitorii lui. Numele așa-zişilor dregători ai ținuturilor moldovenești dinaintea întemeierii Statului mai sunt reținute de cercetătorii genealogiilor fictive, dar istoricii se încrâncenează în fața acestui monument de grosolanie istorică și nu se pot dumiri cum a fost posibil ca

³⁸ „Căci suntem toți de o limbă și de o lege” (N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, cit., p. 42); „căce că sântemu toți de o lege și de o limbă” (Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, cit., p. 188); „de vor trece turcii acumu acicea în țeara noastră, ei voru descăleca țeara noastră și voru pune turcu de va domni țeara noastră și voru turci pre toți creștinii și voru spa[a]rge atăta mănăstiri și beseareci și va peri atăta creștinătate” (Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 187). Scrisoarea pare a fi singura atestare a acestui sens complex al *descălecatului*; mențiunea a fost evidențiată și comentată prima oară de Petre Ș. Năsturel, „*Descălecat*”. *Mărturia unui cuvânt despre începuturile Țărilor Române*, în *BBRF*, VIII (XII) (1980/81), p. 221-236. A trebuit să corectez interpretarea mai vârstnicului și respectatului meu prieten: Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului”: înțelesuri și confuzii*, în *AIHAI*, XX (1983), p. 101; text reproduș în idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, cit. (*supra*, nota 31), p. 68-69.

³⁹ Cf. *supra*, nota 11.

vreme de vreo trei decenii el să se bucure de credibilitatea intelectualilor vremii. Înțelegem, însă, că, deși născută din dorința de a arunca „lumini noi” asupra vechimii unor neamuri boierești din Moldova (Boldur Kostaki în primul rând), cronica lui Huru a răspuns și unei nevoi care se manifesta tot mai puternic tocmai în rândurile proaspetei și fragilei intelectualități, de a cunoaște ce s-a petrecut între primul și al doilea descălecat, adică de la cucerirea Daciei de împăratul Traian până la întemeierea principatului moldav⁴⁰.

Tot pentru luminarea „mileniului întunecat”, B. P. Hasdeu a inventat un document pe care istoricii l-au trecut în categoria așa-ziselor *falsuri patriotice*: diploma bârlădeană, care ar atesta existența unui cnezat cu centrul la Bârlad, condus în 1134 de un prinț rurikid de la Halici, Ivanco Rostislavici. Deși falsul a fost demonstrat încă din 1889 de slavistul Ioan Bogdan⁴¹, teoria cnezatului bârlădean a continuat să aibă crezare printre unii istorici, determinând chiar sărbătorirea orașului, cu mult avânt patriotic, în 1974...

Aceluiași mare erudit i se datorează și hrisovul atribuit lui Iurie Koriatovici, amintit deja. Tocmai marea lui erudiție, întinsele lui cunoștințe în materie de limbi și instituții ale vechilor slavi i-au îngăduit crearea acestor texte, care au pus în încurcătură pe istorici și au ținut în șah pe mulți care nu aveau nici o pregătire asemănătoare (până la apariția lui Ioan Bogdan), dar nici flerul de a recunoaște și puterea de a respinge informații așa de atrăgătoare și care completeau de minune spații albe din trecutul istoric românesc. De fapt, falsurile patriotice nu înseamnă altceva decât îmbătare cu apă rece. Ca și toate falsurile, până la urmă...

Într-o altă categorie, cea a *falsurilor pioase*, ar putea intra încercările lui Aleksandr Iacimirskij de a „documenta” prezența lui Grigore Țamblac în Moldova lui Alexandru cel Bun, pentru a-i putea atribui calitatea de autor al *Muceniei Sfântului Ioan cel Nou* (de la Cetatea Albă sau de la Suceava). Contrafacerile acestui savant rus – care și ele au amețit pe unii istorici români, mai ales eclesiastici – au fost demontate în chip strălucit de un erudit pe măsura lui, profesorul Emil Turdeanu⁴².

⁴⁰ Pentru acest „monument”, vezi, mai recent, Filip-Lucian Iorga, *Strămoși pe alese. Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române*, București, Editura „Humanitas”, 2013, p. 109-120. Pentru studiile mai vechi, care au stat la baza desființării acestei fantasmagorii: Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Angheliescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura „Minerva”, 1973, p. 337-338.

⁴¹ I. Bogdan, *Diploma bârlădeană din 1134 și principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, în *ARMSI*, s. II, t. XI (1888-1889), 1890, p. 65-112; reeditat în idem, *Scrieri alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Academiei, 1968; P. P. Panaitescu, *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, cit. (*supra*, nota 31), p. 47-51; idem, *Din nou despre diploma bârlădeană din 1134*, în *Rsl*, XIII (1966), p. 85-91.

⁴² Émile Turdeanu, *Grégoire Camblak: faux arguments d'une biographie*, în idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, E. J. Brill, 1985, p. 46-81.

Ideea de a făuri povești pentru sectoarele rămase fără documentare a mai izvodit un fals cronicăresc, dat la iveală abia acum câțiva ani, în legătură cu semi-mileniul morții lui Ștefan cel Mare. Într-un cronograf moldovenesc copiat în veacul al XIX-lea, păstrat acum la Kiev, un capitol povestește faptele viitorului domn al Moldovei la – nici mai mult nici mai puțin decât – apărarea Constantinopolului în mai 1453! Fiul lui Bogdan al II-lea ar fi fost chemat acolo de însuși împăratul Constantin al XI-lea, care auzise de „vetejia” lui. Autorul acestui „fragment” de cronică „necunoscută” mai adăuga și amănunte despre plecarea lui Ștefan din Moldova după asasinarea părintelui său, în 1451, când ar fi fost în vârstă de 22 de ani⁴³; a fost un bun prilej pentru a se lansa teoria că Ștefan cel Mare s-ar fi născut la 1429⁴⁴.

S-ar putea spune, nu fără oarecare îndreptățire, că avem de-a face cu o biată interpolație, care n-ar trebui judecată cu asprime, pentru că altminteri toate interpolațiile din vechile cronică ar fi lovite de acuzația de fals. Ca să nu mai spunem de „cuvintele” adunate de Ioan Neculce... Însă nici o asemănare nu este între interpolațiile vechi (iau ca exemplu pe aceea referitoare la „închinarea” Moldovei și plata primului haraci de către Bogdan al III-lea prin logofătul Tăutu) și aceasta din veacul al XIX-lea; aici, mobilul fraudei e, dacă se poate spune așa, nevinovat: autorul a vrut să mai adauge un strop la gloria marelui domn și, în acest scop, și-a pus mintea la contribuție cum a putut el mai bine!

Tot de domnia și personalitatea lui Ștefan cel Mare se leagă un fals devenit celebru prin controversa internațională pe care a stârnit-o: așa-zisa corespondență a domnului moldovean cu arhiepiscopul Dorothei al Ohridei la 1456. Și în acest caz falsul a fost dovedit tot de Ioan Bogdan, și în acest caz opoziția unor istorici a fost dârză, ba s-a făcut apel chiar și la factorul politico-ideologic. Scopul fraudei nu este chiar așa de nebulos cum ar părea la prima vedere: scrisorile trebuiau să demonstreze validitatea pretențiilor scaunului ohridean de a-și exercita jurisdicția asupra mitropoliilor din Moldova și Muntenia⁴⁵. Dacă încadrarea celor două mici texte plătuite în veacul al XVI-lea sau al XVII-lea în categoria *falsurilor pioase*⁴⁶ poate fi îndoielnică (oricum, însă, ele țin de istoria noastră eclesiastică), în schimb

⁴³ Majoritatea covârșitoare a oamenilor nu-și cunoșteau, în vechime (până mai ieri!), data nașterii și, prin urmare, nici vârsta; sunt infime (practic nule) șansele ca Ștefan să fi dispus de o consemnare scrisă a nașterii sale, iar o informație orală, de la mama sa, nu putea fi decât relativă. Problema vârștelor a făcut, recent, obiectul unei investigații speciale: Maria Magdalena Székely, *Câți ani ai? Despre trăirea subiectivă a trecerii timpului, în Istoria ca interogație. Mariei Crăciun, la o aniversare*, coordonatori Carmen Florea & Greta-Monica Miron, Cluj-Napoca, Editura „Argonaut” & MEGA, 2020, p. 541-566.

⁴⁴ A. N. Nichitici, *Неопубликованный фрагмент из неизвестной молдавской летописи. Господарь Стефан Великий в 1451-1460 гг.*, în „Stratum plus”, 6 (2003-2004), p. 63-95. Răspunsul nu s-a lăsat așteptat și el a tranșat chestiunea: Valentina Pelin, *Aprecieri despre două manuscrise de la Kiev. Ficțiune și realitate*, în „Cugetul”, 2005, 1, p. 6-15.

⁴⁵ Ștefan S. Gorovei, *Un „dosar” definitiv închis: Ohrida și istoria românească*, în *România și Creștinătatea răsăriteană (sec. XIV-XX)*, volum editat de Petronel Zahariuc, Iași, Editura „Doxologia”, 2021, p. 67-112.

⁴⁶ Pentru această categorie de falsuri, vezi Elizabeth A. R. Brown, *Falsitas pia sive reprehensibilis. Medieval Forgers and their Intentions*, în *Fälschungen im Mittelalter*, I, cit. (*supra*, nota 1), p. 101-119.

nici o îndoială nu poate fi în ceea ce privește așezarea în respectiva categorie a actelor așa-zisului Sinod de la Iași, din 1 ianuarie 1752. Ba mai mult, chiar: aceste patru documente – cu o autoritate de necontestat vreme de două secole – pot fi așezate și în rândul *falsurilor patriotice*: unica lor prevedere, unica lor țință, era să împiedice intrarea străinilor (a grecilor) în ierarhia Bisericii Moldovei, motiv pentru care Sinodul a și fost socotit o manifestare anti-fanariotă a Bisericii⁴⁷.

Actele respective merg împreună (*vont de paire*, cum ar spune francezul) cu așa-zisele capitulații, despre ale căror texte nu se mai îndoiește nimeni că au fost scrise după mijlocul veacului al XVIII-lea⁴⁸. Este, însă, o deosebire fundamentală între ele. „Capitulațiile” se referă la fapte reale și sunt inspirate nu doar din tradiția politică a principatelor, pe câtă vreme actele sinodale creează înseși faptele (altminteri inexistente) la care se referă.

Sunt încă multe piese a căror poveste poate fi adusă în discuție sub un acoperiș comun. N-am deschis dosarul falsurilor genealogice, care în Moldova au doi înaintași iluștri – Despot vodă, cu fabuloasa lui spiță tipărită la Brașov în 1558, și Dimitrie Cantemir, care a inventat până și un document care să-i ateste strămoșul din vremea lui Ștefan cel Mare și proclamând o origine spre care vor tinde și frații Sion, peste numai un veac și ceva. Și, pentru a încheia anunțând posibile cercetări viitoare, adaug mai întâi că activitatea de falsificatori a acestora din urmă a fost mult mai complexă și mai ingenioasă decât o știm în acest moment⁴⁹ și apoi că dosarul falsurilor genealogice este și el mult mai bogat decât l-a înfățișat *călătoria în imaginarul genealogic* a prietenului și colegului nostru, d-l Filip-Lucian Iorga⁵⁰.

⁴⁷ Ștefan S. Gorovei, *Semnificația unor documente false din veacul XVIII. I. „Cartea sobornicească” din 1 ianuarie 1752*, în *AIHAI*, XXVI (1989), 1, p. 431-480 (studiu retipărit în idem, *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 143-192, păstrând și paginația din revistă).

⁴⁸ Constantin Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, București, Institutul de Arte Grafice CAROL GÖBL, S[uce]s[or] I. St. Rasidescu, 1908; reeditat în idem, *Studii de istorie, antologie, îngrijire de ediție și introducere* de Dinu C. Giurescu, București, Editura „Eminescu”, 1993.

⁴⁹ Astfel, frauda genealogică a Sioneștilor a fost nu doar întemeiată pe un pachet de documente plătuite, dar și „consolidată” prin altele, mai mărunte și mai greu detectabile, precum înscrierea unui „strămoș” între martorii unui act vechi păstrat în copie (Demir Sion sătrar, 1658: *Documentele familiei Miclescu. Colecția Emil S. Miclescu*, I, volum întocmit de Petronel Zahariuc și Lucian-Valeriu Lefter, cuvânt înainte de Sandu Miclescu, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 93, nr. 37), sau introducerea altuia într-un vechi pomelnic – Toader Sion Coșescu, *vorn(ic) mare din Demir sultan, han tătarăsc*: Monah Alexie Cojocar, *Pomelnicul Sihăstriei Putnei (1768)*, în *AP*, X (2014), 2, p. 333 și foto (fila 20^v) la p. 372; republicat în idem, *Pomelnicele Mănăstirii Putna și ale schiturilor ei*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, Editura „Mitropolit Iacov Putneanul, 2017, p. 322 și foto la p. 360. Înscrierea acestui inexistent „vornic mare” în capitolul „blagorodnicilor marilor boiari”, între Cantacuzini, Rusetești, Sturzești, Catargiești și Bălșești constituie un tip deosebit de fraudă, de o ingeniozitate și o îndrăzneală cu totul aparte. Cf. Ștefan S. Gorovei, *Din „laboratorul” unor fraudări genealogice (I)*, cit. (*supra*, nota 21), p. 31-38.

⁵⁰ Filip-Lucian Iorga, *Strămoși pe alese. Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române*, cit. (*supra*, nota 40).

Faux et faussaires pour l'histoire roumaine

Résumé

Depuis l'Antiquité, la création de témoignages destinés à attester des situations sans existence réelle (qualités, actions, propriétés, descendance, parentés etc.) a constitué une activité fréquente, bien „récompensée” et sévèrement punie (v. Lex Cornelia de falsis, de l'année 81 av. Chr.). Une des principales sciences soit disant auxiliaires de l'histoire, la diplomatique, a consacré un chapitre spécial aux documents faux et a développé, depuis quelques siècles, des méthodes efficaces pour les identifier. En même temps, le domaine des forgeries s'est élargi, en joignant des „artefacts” dont l'étude revient aussi à d'autres sciences (la sigillographie, la numismatique, la généalogie, l'héraldique, mais aussi l'histoire de la littérature, l'histoire du droit, l'histoire de l'art etc.). Parmi les forgeries célèbres, avec un grand impact politique, social ou culturel, on peut citer la Donatio Constantini, les documents pour le comté d'Artois (affaire racontée dans le roman Les Rois maudits), les Protocoles des Sages de Sion et, avant que le XXe siècle s'achève, les journaux de Hitler.

De tels témoignages, intégralement ou partiellement faux, ne manquent pas à l'histoire roumaine, mais personne ne s'est hasardé à démarrer une recherche globale et détaillée. Du point de vue du temps de leur création, les forgeries qui intéressent l'histoire roumaine appartiennent, il va sans dire, aux siècles dominés par la culture écrite, mais les grandes „pièces” datent des XVIIIe et XIXe siècles ; du point de vue du temps de référence, ils couvrent une très longue période, depuis l'abandon de la Dacie par l'administration romaine, au temps de l'empereur Aurélien (271 ap. Chr.) jusqu'à l'époque moderne. Dans le cas de la principauté de Moldavie (où s'est cantonnée la communication de l'auteur), à côté des forgeries „banales” (les actes de propriété), on peut ranger une chronique et un fragment de chronique, les forgeries „patriotiques” de B. P. Hasdeu, la „correspondance” du prince Étienne le Grand avec l'archevêque d'Ochrid (1456), les actes du Synode de l'Église moldave qui aurait eu lieu à Jassy (Iași) en 1752, plusieurs témoignages d'intérêt généalogique, et d'autres encore, jusqu'à une autobiographie entièrement inventée au XXe siècle.

Mots-clés: forgeries; faux pieux; faux patriotiques; lettres; documents; chroniques apocryphes; généalogies inventées; la vérité des faussaires.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

<i>ATS</i>	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
<i>AUAIC</i>	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
<i>AUB</i>	= Analele Universității „București”
<i>BA</i>	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române
<i>BArchB</i>	= Bundesarchiv Berlin
<i>BAR int. ser.</i>	= British Archaeological Reports, International Series
<i>BBRF</i>	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
<i>BCIR</i>	= Buletinul Comisiei Istorice a României
<i>BCMI</i>	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
<i>BCU-Iași</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
<i>BE</i>	= Bulletin Epigraphique
<i>BF</i>	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
<i>BJ</i>	= Bonner Jahrbücher, Bonn
<i>BMI</i>	= Buletinul Monumentelor Istorice
<i>BMIM</i>	= București. Materiale de istorie și muzeografie
<i>BNB</i>	= Biblioteca Națională București
<i>BNJ</i>	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
<i>BOR</i>	= Biserica Ortodoxă Română
<i>BS</i>	= Balkan Studies
<i>BSNR</i>	= Buletinul Societății Numismatice Române
<i>ByzSlav</i>	= Byzantinoslavica
<i>CA</i>	= Cercetări arheologice
<i>CAI</i>	= Caiete de Antropologie Istorică
<i>CartNova</i>	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
<i>CB</i>	= Cahiers balkaniques
<i>CC</i>	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
<i>CCAR</i>	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
<i>CCh</i>	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
<i>CChSG</i>	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
<i>CCSL</i>	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
<i>CDM</i>	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
<i>CDȚR</i>	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
<i>Chiron</i>	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
<i>CI</i>	= Cercetări istorice (ambele serii)
<i>CIL</i>	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
<i>CL</i>	= Cercetări literare
<i>CLRE</i>	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
<i>CN</i>	= Cercetări Numismatice
<i>CNA</i>	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
<i>CSCO</i>	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
<i>CSEA</i>	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
<i>CSEL</i>	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
<i>CSPAMI</i>	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
<i>CT</i>	= Columna lui Traian, București
<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclaus.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= <i>Epigraphica Anatolica</i> , Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= <i>Heraldica Moldaviae</i> , Chișinău
HU	= <i>Historia Urbana</i> , Sibiu
HUI	= <i>Historia Universitatis Iassensis</i> , Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IILPecs	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
JL	= <i>Junimea literară</i>
JRS	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
LR	= <i>Limba română</i>
MA	= <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra Neamț
MCA	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i>
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRHA	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde